

Teiginio elementø aiðkinimas scholastinëje logikoje Lietuvoje XVI a. antrojoje pusėje

Vytis Valatka

*Mykolo Romerio universitetas,
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
El. paštas vitis@centras.lt*

Šiame straipsnyje analizuojama teiginio elementø – daiktavardþio ir veiksmãpodþio – koncepcija, atrandama pagrindiniuose iðlikusiuose scholastinės logikos Lietuvoje XVI a. antrojoje pusėje ðaltiniuose – Martyno Smigleckio ir Jokûbo Ortizo logikos paskaitø rankraðëiuose. Aptariama ðios koncepcijos vieta bendrajame scholastinės logikos kontekste. Prieinama prie iðvados, kad interpretuodami antrosios intelekto operacijos – teiginio – elementus, Ortizas ir Smigleckis ið esmës nuosekliai laikësi scholastinės tradicijos bei tapo vieno klasikinio scholastinio disputo dalyviais.

Raktaþodþiai: teiginys, arba sprendinys; daiktavardis, veiksmãpodis, þodis, dirbtinis þenklas, subjektas, predikatas

ÁVADAS

Vienas esminiø scholastinės logikos tyrimo objektø buvo antrasis þmogiðkojo mástymo veiksmas – teiginys, arba sprendinys (*propositio sive iudicium*). Ði intelekto operacija ëia buvo aiðkinama kaip tvirtinimas (*affirmatio*) apie kokã nors tikrovës objektã, priskiriant pastarajam atitinkamã poþymã. Kitaip tariant, teiginiu ávardytas tam tikro predikato susiejimas su atitinkamu subjektu. Esminiais antrosios intelekto operacijos elementais laikyti daiktavardis, arba vardas (*nomen*), ir veiksmãpodis, arba þodis (*verbum*), – pirmajam priskirtas teiginio subjekto, antrajam – predikato statusas.

Svarbu paþymëti, kad ðie teiginio elementai scholastinëje logikoje buvo plaèiai aptariami. Jokia iðimtis ëia nėra ir scholastinë logika Lietuvoje XVI a. antrojoje pusėje. Pagrindiniuose iðlikusiuose kalbamø logikos ðaltiniuose – Martyno Smigleckio (*Marcin Ūmiglecki, Martinus Smiglecius*) 1586–1587 m. Vilniaus universitete skaitytame logikos kurse (Smiglecius 1987) ir Jokûbo Ortizo (*Diego Ortiz, Iacob Ortizius*) 1596–1597 m. tame paèiame universitete dëstytose logikos paskaitose (Ortizius 1596) – atrandame iðsamiã daiktavardþio ir veiksmãpodþio koncepcijã. Kita vertus, ði Vilniaus scholastø atlikta teiginio sandaros analizë iki ðiol beveik nesulaukë tyrinëtojø dëmesio. Vienintelis Lenkijos filosofijos istorikas Romanas Darowski, savo straipsniuose (Darowski 1983; Darowski 1984) (vëliau jie buvo átraukti á veikalã „Filosofija Lenkijos jëzuitø mokyklose XVI a.“ (Darowski 1994)) aptardamas Smigleckio ir Ortizo logikos paskaitas, taip pat pristatë ëia pateiktas esminiø teiginio elementø interpretacijas. Taèiau ðis

pristatymas tëra vien trumpas minëtøjø interpretacijø atpasakojimas, stokojantis gilesnës tø interpretacijø analizës bei tikslesnio jø ðaltiniø nustatymo. Ið Lietuvos filosofijos istorikø vienintelis Romanas Pleèkaitis veikale „Feodalizmo laikotarpio filosofija Lietuvoje“ (Pleèkaitis 1975) yra trumpai pristatæs vardo ir þodþio aptarimã scholastinëje logikoje Lietuvoje. Taèiau ðios knygos autoriui rûpëjo visas aptariamø logikos palikimas, neiðskiriant kurio nors vieno jos raidos etapo. Tad akivaizdu, kad teiginio elementø interpretacija, aptinkama XVI a. priklausanëiuose Smigleckio ir Ortizo logikos kursuose, toliau iðsamiai analizuotina. Ðis straipsnis kaip tik ir yra tokios analizës bandymas.

ÞODIS KAIP DAIKTO IR SÁVOKOS ÞENKLAS

Sekdami scholastine tradicija, Smigleckis ir Ortizas teiginio elementais laikë daiktavardã ir veiksmãpodã. Taip pat tradiciðkai tvirtinta, kad bendroji daiktavardþio ir veiksmãpodþio giminë esanti þodis (*vox*). Interpretuojant pastarãjã, taip pat nenukrypta nuo klasikinio scholastinio poþiûrio – teigta, kad þodis – tai tam tikra þenklo (*signum*) rûðis. Ðtai tiek Smigleckis, tiek Ortizas tvirtino, kad þodis yra garsas, kuriam bûdinga þymëjimo funkcija (Smiglecius 1987: 27; Ortizius 1596: lapas [toliau – l.] 159). Tuo tarpu patã þodþio signifikatã Vilniaus universiteto profesoriai aiðkino skirtingai, tapdami klasikinio scholastinio disputo dalyviais. Tomistinë ðio ginëo dalyviø stovykla laikësi nuomonës, kad daiktai negali bûti laikomi adekvaèiu ir betarpiðku þodþio signifikatu. Ðis signifikatas – tai daiktø sãvokos kaip jø atvaizdai ir þenkilai. Tiesa, neabejotina, kad þodþiai yra ne sãvokø, o daiktø

pavadinimai. Tačiau šodpiai šymi daiktus ne absoliučiu, grynuoju die daiktų pavidalu, o vien tokius, kiek tie daiktai yra suvokti pirmojo intelekto veiksmo – sąvokinio supratimo (*apprehensio*). Kitaip tariant, šodpiai šymi esinius, kurie jau yra pažymėti ir reprezentuoti sąvokomis. Tad šodis tiesiogiai reprezentuoja sąvokinį daikto atvaizdą, o diam tarpininkaujant – ir patį daiktą. Priešingos nuomonės laikėsi ūkotistinės pažiūros sekėjai. Jŏ tvirtinimu, adekvatus ir tiesioginis šodpio signifikatas yra tai, kieno vardas tas šodis yra. O jis yra ne sąvokos, o paties daikto pavadinimas, tokiu būdu šodis tiesiogiai šymi patį daiktą. Mat jei šodis būtų sąvokos vardas, tada bet kuris mūsų pasakytas teiginys, pvz., „Šmogus yra gyvūnas“, būtų klaidingas. Juk tokiu atveju tvirtintume, kad šmogaus sąvoka yra gyvūno sąvoka, o tai jau akivaizdi nesąmonė. Taigi betarpiškas šodpio signifikatas – tai tikrovės objektai. Kita vertus, pastariesiems tarpininkaujant, šodpiai šymi ir sąvokas. Juk šodpiai betarpiškai šymi daiktus, kurie anksčiau jau buvo suvokti intelekto, kitaip tariant, daiktus, jau reprezentuotus mąstyme atitinkamomis sąvokomis.

Šiame scholastiniame dispute Smigleckis pasirinko ūkotistinę poziciją. Jo tvirtinimu, šodpiai, būdami daiktų vardais, šymi būtent tuos daiktus, o ne jŏ sąvokas. Mat „vardai betarpiškai šymi tai, ką jie pakeičia (*supponuntur*), tačiau jie pakeičia pačius daiktus, o ne sąvokas, tokiu būdu vardai betarpiškai šymi daiktus“ (Smigleckis 1987: 33). Be to, „Šodpio šymima tai, ką mes suprantame, iŏgirda tą šodą... O iŏgirda šodą „Petras“, esame tiesiogiai nukreipiami á realiai egzistuojantá Petrą ir būtent já suvokiame, nesuvokdami jokios tarpininkaujančios sąvokos, taigi šodis „Petras“ tiesiogiai, o ne tarpininkaujant sąvokai šymi daiktą“ (ten pat). Kita vertus, šodpiai tiesiogiai šymi daiktus ne absoliučiu pastarŏjŏ pavidalu, o tokius, kiek die daiktai jau yra suvokti intelekto bei turi juos reprezentuojančias intelektines sąvokas. Tad tiesiogiai šymėdami daiktus, šodpiai pakeičia die daiktŏ sąvokas kaip lygiai tokius pat tiesioginius tŏ daiktŏ šenklius. O ūpimdami sąvokŏ vietá, šodpiai, tarpininkaujant daiktams, šymi ir sąvokas kaip pirminius daiktŏ šenklius. Sąvokŏ pakeitimo vardais fenomená Smigleckis aiškino tuo, kad be die pakeitimo šmonės negalėtŏ normaliai bendrauti. Mat skirtingai negu angelas, šmogus negali tiesiogiai ūpvelgti ir adekvačiai suprasti kito šmogaus sieloje esančios daikto sąvokos. Todėl sąvokos kaip paslaptingos vidinės daiktŏ reprezentacijos pakeičiamos visiems suprantamais šodpiais – iŏoriniais daiktŏ šenklais, kuriŏ pagrindu kaip tik ir kalbama bei diskutuojama apie tuos daiktus.

Taigi adekvataus šodpio signifikato klausimu Smiglecká privalu laikyti nuosekliu ūkotistinės pozicijos sekėju. Tuo tarpu Ortizas die klausimu laikėsi priešingus dalykus skelbusios tomistinės pažiūros. Jo tvirtinimu, šodpiai betarpiškai šymi intelektu esančias daiktŏ sąvokas ir tik pastarosioms tar-

pininkaujant – pačius ūp intelekto egzistuojančius daiktus. Die pozicijá Ortizas árodinėjo áprastais tomistiniais argumentais. Jo teigimu, „šodpiai šymi daiktus, kiek die daiktai yra suvokti intelekto ir reprezentuoti sąvokomis, vadinasi, šodpiai šymi daiktus, tarpininkaujant sąvokoms...“ (Ortizius 1596: l. 160). Kitaip tariant, „tarp šodpio ir juo šymimo daikto ásterpia tarpininko statusá turinti sąvoka“ (ten pat), tad ji die šodpio reprezentuojama pirmiausiai. Kita vertus, šymėdami daiktus, šodpiai pakeičia sąvokas – betarpiškas die daiktŏ reprezentacijos. O pakeisdamas sąvoká, šodis ágyja betarpiško die sąvokos atspindžio ir šenklo statusá. Vadinasi, šodis tĕra daikto šenklo šenklas ir daikto atspindžio atspindys, tad šodis joku būdu negali betarpiškai reprezentuoti daikto.

Taigi tiek Smigleckis, tiek Ortizas sutinka, kad šodis šymi vien intelekto suprastá daiktá ir kad šodis pakeičia sąvoká kaip pirmesná to daikto šenkla. Tačiau remdamiesi tomis pačiomis prielaidomis, vilniškai scholastai prieina prie skirtingŏ iŏvado. Kita vertus, yra nemažai pagrindo teigti, kad Smigleckio ir Ortizo pateikti šodpioi būdingos šymėjimo funkcijos aiškiniškai iŏ esmės mažai kuo besiskiria vienas nuo kito. Mat tvirtinant, kad šodpiai šymi tikrovės daiktus, kiek pastarieji yra suvokti intelekto, ūkotistinė pozicija akcentavo tai, kad šodpiai šymi būtent pačius daiktus. Tuo tarpu tomistinis požiūris pabrėžė tá faktá, kad šodpiai šymi daiktus, kurie dar iki šodpio priskyrimo buvo suvokti intelekto ir reprezentuoti sąvokomis. Lygiai taip pat ir kalbant apie sąvokŏ pakeitimá šodpiais, tiek tomistinė, tiek ūkotistinė pozicija teigė, kad sąvokas pakeičiantys šodpiai tampa jomis šymėtŏ daiktŏ šenklais. Tačiau ūkotistai dieame pakeitime akcentavo tá faktá, jog sąvokas pakeitá šodpiai šymi pačius daiktus, tuo tarpu tomistai pabrėžė tai, kad die šodpiai šymi daiktus, kuriuos anksčiau šymėjo sąvokos.

Šmogiškosios kalbos šodpio analizėje daug dėmesio buvo skiriama klausimui, kokiems – natūraliems (*signa naturalia*) ar dirbtiniams (*signa ad placitum*) – šenklaus priskirtini minėti šodpiai. Kitaip tariant, siekta iŏsiaiškinti, ar šodis jau pačia savo prigimtimi šymi ir reprezentuoja koká nors daiktá, lygiai taip pat kaip dūmai natūraliai šymi ugná ar, priešingai, šodpiai priskiriami saviesiems signifikatams vien bendru tŏ šodpio vartotojŏ sutarimu. Smigleckis ir Ortizas die klausimu laikėsi klasikinio aristotelinio-scholastinio požiūrio, priskyrusio šodpioi dirbtinio šenklo statusá. Teigta, kad jei šodpiai šymėtŏ bei atspindėtŏ daiktus pačia savąja prigimtimi, tai reikėtŏ sutikti su Kratilu, Heraklitu ir pitagoriečiais, laikiusiais, kad kiekvienas daiktas turi vienintelá t. y. tik jam būdingá, vardá, kuris pagal savo prigimtá tá daiktá reprezentuoja. Kitaip tariant, kad šodpiai natūraliai šymėtŏ daiktus, būtina, kad visi šmonės tuos pačius daiktus vadintŏ

tais paëiais vardais. Juk þodþiai galëtø pretenduoti á natûraliø þenklo statusà tik tokiu atveju, jei viso-se tautose tie patys dalykai bûtø þymimi tais paëiais þodþiais kaip adekvaëiais ir natûraliais tø dalykø atvaizdais, sàlygotais paëios minëtø dalykø prigimties. Taëiau pasaulyje egzistuoja kalbø ávairovë, kuri þodþiams neleidþia bûti þenklaus, natûraliai þyminëiais savuosius signifikatus. Kaip tvirtina Ortizas, „kiek yra skirtingø tautø, lygiai tiek pat yra ir tuos paëius daiktus þyminëø skirtingø þodþiø, taigi þodþiai þymi daiktus vien tik pagal þmonišø nutarimà, kadangi ðie þodþiai ávairuoja remiantis þmonišø ávairove“ (Ortizius 1596: l. 160). Maþa to, ne tik tuos paëius daiktus þymintys þodþiai skirtingose kalbose yra skirtingi, bet ir taip pat skambantys þodþiai skirtingose kalbose gali þymëti skirtingus daiktus. Ðtai Smigleckio teigimu, „þodis „garbato“ italø kalboje reiðkia graþø, o lenkø kalboje þymi kuprotàjã“ (Smiglecius 1987: 41). Taigi „þodis pagal savàjã prigimtã nëra determinuotas ðito ar ano daikto þymëjimui, o tai, kad þodis þymi bûtent ðitã daiktã, kyla ið þmonišø nutarties“ (ten pat).

Tad tiek Smigleckis, tiek Ortizas tvirtino, kad þodþiai pagal savàjã prigimtã nëra daiktø atvaizdai bei þenkilai, ir kad þodþiai þymi bei reprezentuoja daiktus tik dël bendro tø þodþiø vartotojø susitarimo. Kitaip tariant, daikto vardas yra ne iðvedamas ið paëios daikto prigimties kaip adekvati pastarojo reprezentacija, o tëra priskiriamas daiktui bendra kokios nors þmonišø grupës nutartimi. Kita vertus, mûsø teoretikai pripaþino, kad þodþiai daiktams priskiriami ne visiðkai akiai ir atsitiktinai, o remiantis tam tikrais þodþiø ir jø þymimø daiktø panaðumais. Smigleckio tvirtinimu, „þodis „jëga“ privalo bûti iðtariamasis tvirtai ir ryþtingai (*nomen „vis“ debet magna vi et virtute proferr*), todël jis visiðkai teisingai þymi jëgà ir ryþtingumà“ (Smiglecius 1987: 40). Analogiðkà pavyzdã pateikia ir Ortizas. Jo ásitikinimu, „þodyje „*tonitrus*“ (liet. – „*griaustinis*“) raidþiø *t*, *o* ir *r* susidûrimas atvaizduoja paties griaustinio sukeltà garsà“ (Ortizius 1596: l. 162). Kitaip tariant, griaustinà þymintis þodis skamba panaðiai kaip ir pats griaustinis, tad akivaizdu, kad „*tonitrus*“ griaustiniui priskirtas bûtent dël minëto panaðumo. Tad nors þodis ir nëra ið paëios daikto prigimties iðvedama adekvati daikto reprezentacija, taëiau dël tam tikro panaðumo á daiktã þodis tampa ðio daikto atvaizdu. Tiesa, ðis þodþiø ir jø þymimø daiktø panaðumas tëra minimalus. Mat þodþiai susideda ið raidþiø, o ðiø raidþiø bei jø savybiø skaiëius akivaizdþiai per maþas tam, kad þodþiai daugiau ar maþiau tiksliai pavaizduotø potencialiai begalinà potencialiai begalinëmis savybëmis pasiþyminëø daiktø daugã. Tad kaip tvirtina Smigleckis, þmonišø susitarimu daiktams priskiriami þodþiai „paëiu netobuliausiu bûdu ir tik bendrais bruopais tegali pavaizduoti daiktã“ (ten pat).

DAIKTAVARDIS IR VEIKSMAÞODIS KAIP TEIGINIO ELEMENTAI

Po þodþio kaip þemesniosios þenklo giminës analizës Smigleckio ir Ortizo logikos kursuose buvo perinama prie ðios giminës rûðiø tyrimo. Pagrindinëmis kalbamos giminës rûðimis laikyti vardas, arba daiktavardis (*nomen*), ir þodis, arba veiksmaþodis (*verbum*). Bûtina pabrëþti, kad daiktavardã ir veiksmaþodã Smigleckis ir Ortizas aiðkino tradiciðkai, remdamiesi dar Aristotelio pateiktomis definicijomis. Ðtai apibrëþiant vardã, arba daiktavardã tvirtinta, kad „daiktavardã Aristotelis [pirmosios veikalo „Apie aiðkinimã“ knygos] antrame skyriuje apibrëþia kaip dirbtinã paþymintã garsã, kuris nepriklauso nuo laiko poþiûrio ir kurio në viena paþyminti dalis nëra [nuo viso daiktavardþio] atskirta“ (Smiglecius 1987: 43; Ortizius 1596: l. 163). Tad daiktavardis pirmiausiai suprantamas kaip þmogiðkosios kalbos þodis, arba, kaip teigia Smigleckis ir Ortizas, dirbtinis paþymintis garsas. O kadangi þmogiðkosios kalbos þodþiai tiesiogiai arba tarpininkaujant sàvokoms þymi paëius tikrovës daiktus, tai ir daiktavardþio signifikatu laikoma kokia nors daiktinë prigimtis. Antra, vardas, arba daiktavardis, – tai toks þodis, kuris savàjã signifikatã þymi nepriklausomai nuo laiko. Kitaip tariant, daiktavardis nurodo ir reprezentuoja ne kokiu nors apibrëþtu laiku (pvz., vakar, ðiandien, visada, niekada, kada nors etc.) egzistuojantã o priedingai – bet kuriuo metu galintã egzistuoti esinã. Daiktavardis „þmogus“ nereprezentuoja konkreëiame laike esanëios þmogiðkosios prigimties. Ðio daiktavardþio signifikatas – tai þmogus kaip toks, t. y. þmogus, galintis egzistuoti bet kuriame laike. Galiausiai, daiktavardis yra þodis, kurio në viena dalis neturi nuosavos reikõmës. Paþymëtina, kad ði savybë priskirta tik paprastiesiems vardams, kuriuos vienintelius Smigleckis ir Ortizas laikë daiktavardþiais tikràja to þodþio prasme. Smigleckio teigimu, „daiktavardis yra paprastas þodis, kuriam tëra bûdingas tiktai vienas signifikatas“ (Smiglecius 1987: 43). Tuo tarpu sudëtinis vardas nëra daiktavardis tikràja to þodþio prasme, – jã tegalime laikyti daiktavardþiø daugiu arba rinkiniu (*multa nomina*), kurio kiekviena dalis turi atskirã reikõmã. Pvz., iðraiðka „geras þmogus“ yra ne daiktavardis, o vardø rinkinys, kuriame atskirai paimtas „þmogus“ þymi mástantãjã gyvûnã, o „geras“ – tam tikrà akcidentinã kokybã.

Lygiai kaip ir daiktavardþio prigimties aiðkinime, þodþio, arba veiksmaþodþio, interpretacijoje Smigleckis ir Ortizas sekë Aristotelio pateikta definicija. Kitaip tariant, veiksmaþodã mûsø teoretikai apibrëþë kaip dirbtinã paþymintã garsã, reprezentuojantã kokiam nors subjektui priskiriamã esinã. Taip pat tvirtinta, kad veiksmaþodis – tai þenklas, kuris su savuoju signifikatu þymi ir tam tikrà laikã (*consignificat tempus*) ir kurio në viena skyrium paimta dalis neturi nuosavo signifikato (Smiglecius 1987: 46; Or-

tizius 1596: l. 163). Tad lygiai taip pat, kaip ir daiktavardis, veiksmažodis esantis žmogiškosios kalbos žodis, kurio nei viena dalis nieko nepapymi. O skiriasi jis nuo vardo pirmiausiai tuo, kad pastarasis žymi kokią nors prigimtą, kuri nei egzistuoja kokiame nors subjekte, nei žiam priskiriama kaip predikatas. Tuo tarpu „veiksmažodis visada yra ženklas tų esinių, kurie kam nors kitam predikuojami, – tiek tų esinių, kurie pasakomi apie subjektą, t. y. esminių subjekto predikatų; tiek tų esinių, kurie egzistuoja subjekte, t. y. atsitiktinių [subjekto predikatų]“ (Smigleckis 1987: 46). Veiksmažodis „bėga“ žymi atsitiktinę bėgimo formą, egzistuojančią kokiame nors subjekte, o su daiktavardžiu „gyvūnas“ sujungtas veiksmažodis „yra“ žymi žmogui, arkliai ar bet kuriai kitai gyvūniškajai prigimčiai priskiriamą esminą predikatą. Tad daiktavardis ir veiksmažodis skiriasi pirmiausiai tuo, kad veiksmažodis visada žymi atsitiktinę ar esminę formą, esančią kokiame nors subjekte, kuris pats reprezentuojamas daiktavardžiu. Kita vertus, skirtingai nuo vardo, veiksmažodis žymi savąją signifikantą kokiame nors apibrėžtame laike (žian dien, prieš Kristų, visada etc.). Taigi veiksmažodis visada žymi formą, kuri būdinga savajam subjektui kuriuo nors konkrečiu metu. Pvz., žodis „bėga“ nurodo bėgimą, kuris yra kieno nors atliekamas esamajame laike“ (Ortizius 1596: l. 163).

Pateikę daiktavardžio ir veiksmažodžio apibrėžimus, Smigleckis ir Ortizas analizavo šio žodžio statusą teiginyje. Žioje analizėje mūsų teoretikai priėjo prie vieningos išvados, jog „daiktavardis ir veiksmažodis yra vienintelės teiginio dalys bei pagrindai...“ (ten pat). Mat teiginys tradiciškai suprastas kaip kokio nors dalyko teigimas ar neigimas apie kurą nors kitą dalyką, kitaip tariant, kokio nors predikato susiejimas su kuriuo nors subjektu. Taigi teiginys – tai subjekto ir predikato junginys, tad sudėtinės šio mąstymo veiksmo dalys tėra subjektas ir predikatas. O daiktavardis ir veiksmažodis kaip tik ir yra vieninteliai žodžiai, kuriems jau pagal jį prigimtą būdinga formalioji subjekto ir predikato tvarka. Tad akivaizdu, kad daiktavardis ir veiksmažodis – tai vienintelės sudėtinės teiginio dalys. Juk daiktavardis savosios prigimties požįriui žymi kokį nors bet kuriuo laiku galintą egzistuoti esiną, kuriam konkrečiu metu būdinga ar nebūdinga kokia nors esminė ar atsitiktinė forma. O toks esinys yra ne kas kita, kaip teiginio subjektas, kuriam priskiriamas koks nors esminis arba atsitiktinis predikatas. Tad teiginyje atsidūręs daiktavardis savaime tampa to teiginio subjekto ženklu. Tuo tarpu veiksmažodis pagal savąją prigimtą reprezentuoja anksčiau minėtą atsitiktinę ar esminę formą, apibrėžtu laiku esančią kokiame nors esinyje. O ši forma yra ne kas kita, kaip atsitiktinis ar esminis teiginio predikatas, priskiriamas to teiginio subjektui. Taigi natūralu, kad teiginyje veiksmažodis įgyja predikato statusą.

Tad kaip tvirtina Ortizas, „formalioji predikato tvarka pati savaime būdinga veiksmažodžiui, o subjekto – daiktavardžiui“ (ten pat). Tai jokių būdu nereikia, kad kitos kalbos dalys negali įgyti subjekto ar predikato statuso ir tapti teiginio elementais. Ir vis dėlto būtina pabrėžti, jog pagal savąją prigimtą jokia kalbos dalis, išskyrus daiktavardį ir veiksmažodį, negali disponuoti teiginio subjekto ar predikato statusu. Ir tik tiek, kiek ta kalbos dalis traktuojama kaip daiktavardis ar veiksmažodis, ji tampa subjektu ar predikatu – sudėtinėmis teiginio dalimis. Tad kaip teigia Ortizas, „visa, kas turi subjekto statusą, yra arba daiktavardis, arba redukuojama į daiktavardį, kaip antai žvardis, kuris teiginyje pakeičia patį daiktavardį...“ (ten pat). Teiginyje „Jis vaikščioja“ žvardis „jis“ yra teiginio subjektas tik dėl to, kadangi šis žvardis pakeičia kokį nors daiktavardį Panašiai ir teiginyje „Gera“ yra prieveiksmis“ prieveiksmis „gera“ tik tiek yra subjektas, kiek šis prieveiksmis įgyja daiktavardžio statusą. Tuo tarpu visa tai, kas kam nors predikuojama, yra arba veiksmažodis, arba veiksmažodžio modusas¹, arba su veiksmažodžiu „yra“ sujungta kokia nors kita kalbos dalis. Pvz., teiginyje „Petras uoliai mokosi“ prieveiksmio „uoliai“ signifikatas yra predikuojamas Petru, kadangi šis signifikatas – tai veiksmažodžio „mokosi“ žymimos atsitiktinės mokymosi kokybės buvimo būdas. Lygiai taip pat ir teiginyje „Petras yra dorybingas“ būdvardis „dorybingas“ turi predikato statusą tik dėl to, kadangi šis būdvardis sujungtas su veiksmažodžiu „yra“ ir dėl šios jungties žymi Petre egzistuojančią akcidentinę dorybės kokybę.

Taigi Smigleckis ir Ortizas vardo ir veiksmažodžio statusą teiginyje aiškina tradiciškai, daiktavardį laikydami teiginio subjektu, o veiksmažodį – predikatu. Kita vertus, sekdami scholastine tradicija, mūsų teoretikai veiksmažodį laikė ir teiginio subjekto bei predikato jungtimi. Mat kaip jau minėta, veiksmažodis žymi kokią nors esminę ar atsitiktinę formą, kuri egzistuoja kokiame nors subjekte kaip esminis ar akcidentinis jo predikatas. Tad akivaizdu, kad veiksmažodis su savąja forma žymi ir jos egzistenciją subjekte. O žymėdamas predikato egzistenciją subjekte, veiksmažodis kaip tik ir sujungia predikatą su subjektu, nes jį jungtis yra predikato egzistavimas subjekte.

IŠVADOS

Scholastinės logikos Lietuvoje XVI a. antroje pusėje autoriai Smigleckis ir Ortizas, sekdami scholastine tradicija, teiginio elementais laikė daiktavardį ir veiksmažodį

¹ Modusu, arba modu (lot. *modus*), scholastinė filosofija vadino tam tikrą esinio buvimo būdą. Pvz., tvirtinta, kad bet kuri reali prigimtis turi du bendriausio pobūdžio modusus – buvimą daiktų pasaulyje ir buvimą žmogiškajame intelekto.

Interpretuodami bendrąją daiktavardþio ir veiksmoþio gimina – þodá, mûsø teoretikai ásitraukë á klasikiná scholastiná ginà dël þodþio santykio su daiktu. Ortizas ðiame dispute pasirinko tomistinæ pozicijá, jog þmogiðkosios kalbos þodþiai tiesiogiai þymi tikrovës objektø sàvokas, o ðioms tarpininkaujant – ir paëius daiktus. Tuo tarpu Smigleckis laikësi ðkotistinio poþiûrio, jog þodþio signifikatas – tai pats tikrovës objektas, reprezentuotas intelekto atitinkama sàvoka.

Sekdami scholastine tradicija, Smigleckis ir Ortizas þodþius laikë dirbtiniais þenkais, priskiriamais daiktams, remiantis tam tikru ðio þodþio ir daiktø panaðumu.

Nuo scholastinės tradicijos mûsø teoretikai nenukrypo ir analizuodami esmines daiktavardþio bei veiksmoþio savybes. Daiktavardis aiðkintas kaip dirbtinis kokios nors daiktinės prigimties þenklas. Tuo tarpu veiksmoþdis laikytas dirbtiniu þenklu kokio nors poþymio, bûdingo atitinkamai prigimëiai. Taip pat tradiciðkai tvirtinta, kad bûtent dël ðio esminio savybiø daiktavardis tampa teiginio subjektu, o veiksmoþdis – predikatu.

Gauta 2004 04 05

Literatûra

1. Darowski, R. 1994. *Filozofia w kolegiach jezuickich w Polsce w XVI wieku*. Kraków: Wydziaù filozoficzny towarzystwa jezusowego.
2. Darowski, R. Rok 19 (1983). Jakub Ortiz SJ (1564–1625), profesor filozofii w Poznaniu i Akademii Wileñskiej. *Studia philosophiae christianae* 2: 5–24.
3. Darowski, R. Rok 20 (1984). Marcina Ūmigleckiego SJ rækopiûmienne wykady z logiki (Akademia Wileñska, r. 1586/87). *Studia philosophiae christianae* 1: 31–53.
4. Ortizius, J. 1596. *In universam Aristotelis Logicam Summula*. Vilnae, Vilniaus universiteto biblioteka, rankraðëio mikrofilmas.
5. Pleekaitis, R. 1975. *Feodalizmo laikotarpio filosofija Lietuvoje. Filosofija Lietuvos mokyklose XVI–XVIII amþiais*. Vilnius: Mintis.
6. Smiglecius, M. 1987. *Commentaria in Organum Aristotelis (Vilnae, 1586–1587)*. Warszawa: Akademia teologii jezuickiej: Zeszyt 2.

Vytis Valatka

INTERPRETATION OF ELEMENTS OF PROPOSITION IN SCHOLASTIC LOGIC IN LITHUANIA IN THE SECOND HALF OF THE 16TH CENTURY

Summary

In the interpretation of essential elements of second operation of human intellect representatives of scholastic logic in Lithuania in the second half of the 16th century Marcin Ūmiglecki and Diego Ortiz followed the classical scholastic view, *i.e.* these scholiasts regarded the noun (*nomen*) and the verb (*verbum*) as the basic elements of proposition.

While analyzing the vocal (*vox*) as the common gender of both the noun and the verb, Ūmiglecki and Ortiz joined a classical scholastic dispute concerning the relation between vocals and things. In such a quarrel Ūmiglecki held a scotistic position asserting vocals to signify immediate concepts of things and only indirectly the things themselves, whereas Ortiz stuck to a thomistic view maintaining that an immediate and adequate signified of vocal is the thing itself conceived by human intellect.

Interpreting the status of the vocal, our logicians followed the traditional scholastic view that vocals are artificial signs predicated to things on the basis of a certain similarity to those things.

Finally, the analysis of essential properties of noun and verb by Ūmiglecki and Ortiz did not deviate from the scholastic tradition, either. Within its frames, the noun was regarded as an artificial sign of a certain substantial nature. The verb in turn was considered an artificial sign of a certain attribute peculiar to that substantial nature. On the ground of these essential properties Ūmiglecki and Ortiz traditionally regarded the noun and the verb as the subject and the predicate of the proposition.

Key words: proposition, noun, verb, vocal, artificial sign, subject, predicate